

Dil mükemmelliği ve dil mükemmelleştirme görünceleri

Ragıp Hulusi

Umumî Linguistik Profesörü

I

DİL MÜKEMMELİĞİ GÖRÜNCESİ

- A. Dil mükemmelliği ile ilişkili eski görüşler.
- B. Rahip Jenisch'e göre dil mükemmelliğinin umumluk esasları.
- C. Jenisch sisteminin tenkitlik çözümlenişi (tahlili).
- D. Dil mükemmelliği üzerinde yeni linguistik çalışmaları.

A

Dil mükemmelliği ile ilişkili eski görüşler.

En eski zamanlardan beri medenî dediğimiz cemaatlerde dilin mükemmelliği üzerine bir takım düşünceler ve bunların mahsulü olarak, bir takım görünceler ¹ meydana gelmiştir. Bazı çevrelerde bu düşünceler kutlu ² tanınan metinlerin bu vasıflarını açıklamak ³ için ortaya sürülmüştür. Bu kutluluk ise, dinlik bir mahiyette, her hangi bir ulûhiyete nisbet edilebildiği gibi, milletlik bir şekilde kültür kıymetlerinin en yüksek örneğini veren bir şahsiyete de izâfe edilebiliyordu. İşte eski İbraniler, Hintliler, Yunanlılar ve nihayet Arapların kendi dillerinin mükemmelliği üzerine kurdukları görünceler, böyle bir takım inantıların şuurluk (ideolojik) mürtesemleridir.

Bu inantı ile karışık yahut ona dayanan düşünce ve görünceler salt bilgi bakımından çok meraklandırıcı nerselerse de⁴, biz burada, bu dinlik ve doğmalık inanış ve görüşleri bir yana bırakıp, daha ziyade serbes aklın verimi olarak ortaya atılmış dindiş ⁵ fikirlerle uğraşmayı, bugünkü dünyalık anlayışımıza ve işlencelik ⁶ ihtiyaçlarımıza daha uygun buluyoruz. Onun için eski milletlerden en çok bizi yakından alâkalandırabile-

[1] Nazariyeler [2] Mukaddes. [3] İzah. [4] Mevzular. [5] Lâdinî. [6] Amelî.

cek olan Yunanlılar ve Araplardaki akıllık görünce veya görüşleri, kısaca irdelemek ' istiyoruz.

a) - Eski Ve Orta Zamanlarda

Eskiçağ dünyasında dil hakkındaki görüncelik (nazari,) düşüncelerini tanıdığımız en eski medeni zümre, *Yunanlılardır*. Yunanlılar, umumî fikirlik faaliyetleri sırasında, aklın filozofisini kurarken, dilin filozofisiyle de uğraşmışlardır. Netekim, eski Yunancada λόγος (loğos) ilmi olan λογική (logike) yi Arap-İslâmlar «Mantık» kelimesiyle tercüme etmişlerdir. Bu (mantık) kelimesi, «nutuk» kelimesiyle eş mânalıdır. «Nutuk» kelimesinin ise, arapçada birinci mânası «düşünüş»; ikinci manası da «söyleyiş» tir.

Yunanlılar, dil filozofisini yaparlarken, kendilerine has metafizikçi mizaçlarına uyarak, dilin nasıllıklarını (keyfiyet ve hallerini) öğrenmezden önce, neliğini (mahiyetini) durgulamaya (tesbit etmeğe) kalkışmışlardır. Onlara göre dil, yani dildeki kelimeler, Platon (Eflâtun) un meşhur «İdea» larının bir eşi olmak üzere: a) ülkülük «ideal»; b) şe'nilik «reeal» olmak üzere, iki yüzlü görünüşler «tezahürler, fenomenler» dir. İdeal dil mânaları tamamiyle *tabiata uygun* (φύσει) şekilde ifade eden; real dil ise, bunlara karşı *örfe göre* (θέσει) ayrılıklar gösteren sözlerden meydana gelir. Bundan dolayı, prensip itibarile, bir dilde kullanılabilen her tek sesin en tabii olarak delâlet edeceği mânalar vardır. Meselâ, bu bakıma göre, «a» uzunluğa, «e» yuvarlaklığa, «r» harekete, kendiliğinden delâlet eder. Şu hâle göre en mükemmel dil, bu tabii simbolculuk «symbolisme» sıfatını tam bir derecede taşıyan dildir. Bu fikirlerin en etraflı ifadesini, Eflâtun'un «Kratylos» adındaki meşhur kitabında buluyoruz.

Bunlardan ayrı olarak, bir dilin mükemmelliği üzerine, bu başlık altında yapılmış irdelemeler (tetkikler) bilmiyoruz. Ancak, Eflâtun'un çırağı Aristoteles (Aristo) nun; sözlük ve yazılık nesir (hitabet) ve nazım (şiiir) bilgileri üzerine yazdığı meşhur «Ρητωρικη: Rhêtorike» ve «ποιητικη: poetike» kitaplarıyla -konuşulan ve yazılan dilin edebiyatlık vasıflarını çizmek suretiyle, bir noktadan - dilde mükemmellik görüncesinin çerçevesini vermiş olduğunu kabul edebiliriz. Ondandır, Lâtin ediplerinden Lucretius (Lukres), Cicero (Çiçeron), Horatius (Horas) ve Quintilianus gibi kalem erlerinin yazılarından sonra, «Renaissance» çağlarından tâ milâdın XIII cü asrına kadar, dilde mükemmellik görünceleri, bu Yunan ve Lâtin yazarlarının düşünüşlerinden ibaret kalmış ve bu esaslara uygun en mükemmel

[1] Tetkik ve mutalaa etmek

dil olmak üzere bir taraftan Yunan ve Lâtin, dillerinin bir taraftan da İbranicenin örnek teşkil ettiğine inanılmıştır.

Yunan filozofisi mahsullerinden faydalanan Arap-İslâmlar da, « Edeb » yani (belâgat) ilimleri « Ulum-ül- Edebiye » ve - tatbikatı arapçaya mahsus olduğu için « Arapça ilimleri : Ulum-ül- Arabiyye » adını da alan dil ve edebiyat görünceleri, dilde « fesahat ve belâgat kavaidi » olmak üzere iki büyük sistem meydana getirmektedir. Şark-İslâm dünyasında aletlik ilim olmak üzere çerçevelenen ilimler, bilindiği gibi, Lûgat, Vazı, İştikak, Sarf, Nahiv, Maani, Beyan, Bedi. İnşâi Nesir, Karzışir, Aruz ve Kavafi¹ gibi adlar altında, on iki fen [disiplin] meydana getirmiştir. Bütün Garp dillerinde, bunlardan «fesahat» bilgilerine «Gramer veya Grammatik ve Sintaks; « Belâgat » bilgilerine de « Stilistik » yahut «Retorik» adları verilmektedir. Lûgat ve İştikak bahisleri, eskiden « Etymologie », yeni zamanlarda « Lexicologie »; Vazı, yani kelimelerin manalarla olan münasebeti bahsi ise yeni zamanlarda «Semantik» adları altında birinci gruba sokulduğu gibi; « retorik » yahut « stilistik » umumî adı altında toplanan belâgat bilgilerine de, ayrıca, bir « Metrik » yani « Aruz ve Kafiye » fenleri katılmaktadır.²

Yine Şarkta «Belâgat ilimleri» umumî adı altında, cümledeki ikinci derecelik (nüanslı) mânalar «Maani»; ifadeninin vuzuhluk bakımından farklı edebiyatlık (Literar) yolları «Beyan»; ifadenin sırf süslenme şekilleri veya (bedayi) de « Bedi » hususî adlarını taşımaktadırlar. Bu son sınıflama, Şark İslâm âleminde, bilhassa Hicretin VIIci asrında, Türkistan bilgilerinden (Yusuf Sekkâki) isminde bir Türk yazıcının « Miftâh-ul - Ulûm » adlı meşhur kitabından sonra yerleşmiş ve memleketimizde medrese ilminin sönmes tarihine kadar, varlığını saklamıştır. Başka müslüman ülkelerinde ise edebiyat bilgileri, bugün bile - Telhis ve Mutavvel gibi - bu kitap şerhlerinden ibaret olmak üzere, okunmakta ve okutulmaktadır.

Ancak, şu noktayı hatırlamak icap eder ki, bütün bu ilimler, doğrudan doğruya *dilin* değil, *ifadenin* mükemmellik şartlarını araştırıp tesbit etmekte, yani herhangi dil için olursa olsun, ifadece mükemmellik veya fesahat ve belâgat yolları ne olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı, fesahat ve belâgati temin için, türlü dillerin arzettiği *objektif vasıfların* mütalaası, esas itibarile, bu ilimlerin çerçevesi dışında kalmaktadır.

Bununla beraber, ifadenin edebiyatlık hallerinden bahsedilirken de; eskidenberi, misâl olarak alman bazı diller arasında bir takım karşılaştır-

[1] « Hat » ve « Tarih » i mahsus bu sıraya ithal etmiyoruz.

[2] Garp âleminde, bazıları, « rhétorique » kelimesini umumî istilâh olarak kabul edince « Stylistique » tabirini « üslûp » yani « nesir bilgisi » ne; « Métrique » tabirini de « vezin yahut nazım bilgisi » ne karşı tutmaktadırlar.

malar yapılmıştır. Meselâ : Lâtinler yani Romalılar, gerek Yunancadan ilhamlanan eserlerini yazarlarken ve gerek, daha sonraları, bu Yunan kelime-lerine lâtinçe karşılıklar araştırdıkları, bu dilin hususiyetlerini Lâtincen- kilerle karşılaştırmak fırsatını bulmuşlardır. Netekim Roma'lı ediplerden Naevius, Lukretius, Cicero ve Horatius, bu husustaki ifadelerinde Yunan- cayı, türlü bakımlardan, kendi dillerinin yetişemeyeceği kadar yüksek bulduk- larını söylemişlerdir. Hattâ bunlardan Horatius, büyük Yunanlı lirik şâir Pinaderos'un lâtinçeye tercümesi münasebetile, bu düşüncesini açıkca bil- dirmiştir¹.

Arap - Islâmlarda ise dil mükemmelliği düşüncelerine -dediğimiz gibi, fesahat ve belâgat şartlarına ait türlü görünce ve ıstılahlar arasında, tesadüf edilir. Bu husustaki düşüncelerin ilk kaynağı Kur'an dilinin mükemmel- lik ve mucizliğiyle bağlantılıdır.²

Filhakika bilindiği üzere, Arap-İslâm âlimleri «Kur'anı Kerim'in mu'ciz- liği»ni, türlü yönlerden mütalaa ve tesbit etmişlerdir. Meşhur İranlı âlim (Ragıp - I-Sfahani) nin tefsirindeki beyanına göre, bu « İ'caz », başlıca iki yönden mütalâa edilebilir: Bunlardan birincisi, doğrudan doğruya Kur'anın kendisile; ikincisi de zamanındaki insanların ona karşı gelmekten vaz geç- melerile ilişkilidir³. Kur'anın kendisindeki mu'cizlik, bunda, Arapça kitap dili- nin insan gücünden aşırı bir şekilde kullanılmış ve bu «Mukaddes Kitab»ın alışılmış edebî şekillerden ayrıksı bir yolda te'lif edilmiş olmasıdır. İmam Hattabî, bu münasebetle, «Beyan» ı üç muhtelif dereceye ayırmakta; ve Kur'anı Kerim'in bu üç nevi beyanı « mu'ciz » bir tarzda birleştirdiğini söylemektedir. Bu dereceler, âlâdan ednaya doğru olmak üzere, şöyledir; I- Belîğ- Rasin- Cezil. II- Fasih- karip- sehil. III- Câiz- mutlak- resil.

Şu ifadeye göre söz, yani «Kelâm», kısaca «Belîğ, Fasih ve Câiz» olmak üzere başlıca üç derece arz etmektedir. Hattabî, belîğ sözün ev- safı arasında, « فحامت » (ihtişam, azamet) ve « عدوبت » (halâvet, güzellik) nev- ilerini kaydetmekte ve Kur'anı Kerim'in bu iki sıfatı da aynı zamanda mükemmel bir şekilde kendisinde birleştirdiğini, söylemektedir. Çünkü, izahına göre, «Fehamet» veya onunla çok sıkı bir ilişkisi olan « جزالت » ve « متانت » vasıfları, çok kere « رعونت » yani haşinliğe (sertlik ve kabalı- ğa); « Uzubet », veya «tatlılık yahut yumuşaklık» ise, « سهولت » yani ko- laylık veya yavanlığa götürür. Gene aynı zatin izahına göre: «Kelâmî üç şeyle kaimdir: hâsil olan bir lâfız, onunla kaim bir mana ve onu tertip e- den râbitalar». Kur'anı Kerim bütün bunlarda, « ülkülük » bir dereceye erişmiştir. Çünkü, lâfızların en fasihini, manaların en sahihini, en güzel

[1] De Arte Poetia.

[2] Celâlüddin-üs-Şüyûti, «Kitâb-ül İtkan fi Ulûm-il Kur'an, cüzü : II, S.143 ve aş.

[3] El - İtkan, s. 138.

bir te'lif tarzı dahilinde ihtiva etmektedir¹. Te'lif veya terkip tarzlarında da en örneklik vasıf, «Tenasıp» ve «İtidal» (Nisbetlilik ve uygunluk)tur.

Yukarıki derecelerin kaydından da anlaşılacağı üzere, Kur'an'ın her notkası, aynı derecede mükemmel değildir. Bu hususta da bir «تفاوت» (farklılık) kabul edilmiştir. Meselâ, Kadı Ayyaz «Eş - şifa» sında, «Kur'an, fasih ve efsafi, melih ve emlâhı müstemil olmakla beraber, sözün en güzeli ve en fasihidir» demektedir. Bu husustaki dereceliliği izah için de, Kur'anı Kerim'de mana itibarile aralarında hiç bir fark olmayan kelimelerden, sırf sesçe *güzellik* ve *çirkinlik* veyahut *ağırlık* ve *hafiflik* farkına göre hangilerinin hangilerine tercih edildiğini gösteren bazı misaller kaydetmektedir. Meselâ, bu gibi *ses güzelliği* veya *ahenk* farkları dolayısıyla, «şüphe» manasında olan «رَب» yerine tamamiyle aynı manada olan «رَب» ; «ikrar etti» manasında ki «جَدَق» yerine «أَمِن» ; «üstün tuttu» manasındaki «فَضَلَكَ» yerine «أَثَرَك» gene aynı sebeple «أَفْضَلُكُمْ» yerine «خَيْرُكُمْ» «تَبَوَّج» yerine «سَكَّح» ; . . . gibi². Bu misaller, bilindiği üzere kelimelerin «tenafür: cacophonie» den münezzeh olduğunu ispata yaramaktadır.

Fakat, Kur'anı Kerimin edebiyatlık meziyetini ispat için yapılan bu üslûpluk müşahedeler, tabii, yalnız bununla kalmamaktadır. «Bedayi», yani üslûp güzellikleri veya edebiyatlık san'atlarla ilişkili ne kadar hususiyetler varsa, bunların hemen hepsinin Kur'anı Kerim'de en örneklik şekilde mevcut olduklarını ispat için bir çok eserler yazılmıştır. Meselâ, müellif (ابن أبي الاصمبع), «بداية القرآن» adlı eserinde yüze yakın edebiyatlık sanat zikretmiş, bunların hepsinin Kur'anı Kerimde misallerini bulmuştur³. Celâlüddin-üs-Süyûti kitabının «Bedayi - ül- Kur'an» faslında bu müellifi zikr ettikten sonra kendisi de, ayrıca, mühim bulunduğu, daha başka edebiyatlık san'atler hakkında uzun uzun izahlar vermiş ve bunların Kur'anı Kerimdeki misallerini durgulamıştır.

Fakat, yukarıda da kaydettiğimiz gibi, bu görünceler, Arap dilinin değil, *Kuran'daki arapça ifadenin* mükemmellik şartlarına aittir. Bunun dışında olarak, bu eserlerde, arapçanın diğer dillere nazaran üstünlük sebeplerine ancak - dolayısıyla - temas edilmiştir. Meselâ, Kur'anı Kerimin «i'caz» hakkında - Süyûti'nin rivayetine nazaran, (İbn-ül- Arabî) nin en mükemmel bulunduğu - «İ'caz-ül- Kur'an» adlı eserin sahibi kelâm bilgiçlerinden «Ebu Bekr-ül-Bâkılânî», eserinin bir yerinde, şöyle bir mütalâada bulunmaktadır: «Bazı dillerde, muayyen bir harf, aynı bir kelime içerisinde veya muhtelif kelimelerde, tekerrür eder. Yunan dilinde «ط» (kalın «t») ve «س» nin tekerrürü gibi. Yahut, Türkçede, aynı şeyin adı olan bir çok

[1] Aynı eser, s. 140.

[2] Aynı eser s. 143.

[3] Aynı eser , 94 - 110.

harfler gibi. Onun için bu dillerde, Arap dilinde yerleşmiş vezinler üzerine şiir düzmek mümkün değildir ¹».

Bundan başka, aynı müellifte, «lisandan maksat « ifade » ve ifade de kemal «*tamlık*» olduğuna göre dilin buna müsait olması lâzım geldiği «hakkinda şöyle bir mütalaaya rasgelmektedir : « Umumiyetle kabûl edilmiştir ki, ressamın en ustası size gölümseyen yahut şen bir ağlayıcı ile hüznü bir ağlayıcı; yahut ağlamaklı bir gülücüyle sevingen bir gülücüyü (aralarındaki farklarla göstererek) tasvir edendir. Bu örneklerin tasvirinde nasıl elin inceliğine ihtiyaç varsa, insanın içindekinin başkasına tasvir edilmesi için de, dilde ve özde öyle bir incelik lâzımdır ²».

Hulûsa, görüldüğü üzere, ifadenin vasıflarıyla bu ifadeye yarıyacak dillik vasıflar arasında tabii bir girişiklik [tedahül] vardır. Çünkü, mükemmel bir dil mükemmel bir ifadenin şartlarını yerine getirmeğe elverişli olan dildir. Bu şartların yerine getirilmesi de, biri san'atkarın sübjektif kabiliyeti, ötekisi de onun kullandığı dilin objektif hususiyeti olmak üzere iki safha arz eder Fakat, gene görüldüğü gibi, gerek Yunan-Garp ve gerek Arap-İslâm belâgat eserlerinde, umumiyetle ifadenin mükemmellik bakımından arzettiği hemen bütün menfi ve müsbet haller ve vasıflar tetkik edilmiş ve bunlara göre türlü teknik ıstılahlar konulmuşsa da, Yunanca ve Arapça ve bunlarla, her hangi bir yönden bağlantılı olan dillerin kabiliyetleri bakımından, bu haller sistemli bir tarzda müşahede ve mütalâa edilmiş değildir.

b) Yeni Çağlarda

Bunlardan sonradır ki Garp dünyasında, Renaissance çağlarından beri bu iki dil (Yunanca ve Lâtince) mükemmellik örneği olarak nazara alındığı için, millî dillerin, bunlardaki vasıflara göre işlemek gayretile bu dillerin müspet vasıflarından bahs edilmiştir. Fakat, başlıca, bu muayyen iki dildeki sonradan bunlara İbranice, Sanskrit v. s, ilâve edilmiştir-âit olan bu gözetleyişler, dil mükemmelliği hakkında umumî ve mücerret bir görünce halini alamamıştır. Aynı sebeple, kendi dillerinin başka dillere karşı mükemmelliğini ispata çalışan müellifler de bunları systemsiz bir surette, yalnız şu veya bu yönden olmak üzere görmüş ve göstermişlerdir. Meselâ XVI cı asır fransız müelliflerinden Bouhour³, ve Stephan⁴, fransızcanın mükemmelliğini, avcılık, askerlik ve hayatın daha başka sahalarına âit müşahhas kelime zenginliğine bağlamışlardır.

[1] Aynı eser, 159, kenar metni.

[2] Aynı eser, 160; kenar metni.

[3] Bouhours, Entretiens d'Ariste et d'Eugene. (Jenisch)

[4] Stephan, Sur la precellence de la langue. (Jenisch)

Şark dünyasında ise, Milâdın XI ci asrında *Kâşgarlı Mahmut*, Türkçenin, dillik meziyetleri itibarile, Arapça ile at başı beraber gittiğini mükaddemesinde zikretmiş ve bunu ispat için, kitabını Arapçanın gramer ve lügat kaidelerine uygun bir tarzda tertip etmiştir. Daha sonraları, XV ci asırda, Mir Ali Şir Nevai, Türkçe ile Farsçayı karşılaştırıp bu dilin ona karşı üstünlüğünü ispat için kaleme aldığı «Muhakemet - ül - Lûgateyn» adlı eserinde, en çok Türkçenin müşahhas nüanslı kelimeler bakımından arzettiği zenginliğe dayanmamıştır.

Nevai, kitabının mukaddemesinde, Arapça, Türkçe, Farsçe, ve Hintçeye temas ederek, bunlar hakkında şunları söylemektedir: «Cümlesinden Arap dili fesahat âyini ile mümtaz ve belâgat tezyini ile mu'cize tırazdır ki bu bapta hiç bir lisan ehlinin itirazı yoktur... Meliki Allâmı Celle ve Alâ hazretlerinin kelâmı mu'eiznizamı ol dil ile nâzil ve Resûli aleyh - is - salâtü vesselâmın ehadisi seadetencamı ol lâfz ile vârit olmuştur . »

«Arapçadan sonra asil ve muteber ad olunan üç dil olup, dillerin cevheri ibarati, kailinin endam ve edasına zîverdir; ve bunların fûruu pek çoktur. Amma Türkî ve Farsî ve hindi asıl dillerin menşeidir ki Nuh peygamberin oğulları olan Yafes, Ham ve Sam'a müntehi olur ¹. Hind ehlinin lisanı, şikestelik zâhir kılıp dilleri etfalin kırık kalemi misillü edayı diğerle tahrir ve tekrar kudretinden âciz ve zebun.....» dedikten sonra «Çünkü, arabî dil ve mekal ile kelâm... ve Hindî elfaz ile güzafi nâfercam.. aradan çıktılar. Bu surette (türkî) elfaz ile maksut edası ve ibareti farsî ile kelâmın manası baki kaldı.» diyerek, Türkçe ile Farsçe yi mukayeseye başlıyor. Ve, bu iki bil hakkında şu hükmü veriyor: «Elfaz ve ibaratm tertip ve vaz'ında Türk, Sarta fâik gelmiştir. Ve kendi lisanında nikât ve işaretât âit elfâzda meziyetler göstermiştir ². Çünkü, Türkçe elfazının vâzı, pek çok kere mübalâga izharı zımında cüz'î mef humat için elfaz vaz' kılmıştır ki bir sahibi vukuf zahir kilmadıkça, teslim edilmez. Meselâ; *Çığrımek, dum-saymak*, ilâh... ³ Makasıdı garibe edasına delâlet eden işbu yüz lâfız mukabilinde lisanı fariside kelimat vazedilmemiştir. Halbuki, hini Tekellümde insan bunlara muhtaç olur ⁴ Türk dilinin pek çok tecnisâmiz lâfzı ve ihâmâmiz nüktesi vardır ki nazma mucibi zîb ü ziynet ve baisi tekel-lûf ü san'attır. Meselâ, *at* lâfzı gibi, ki.... ⁵ ». Bundan sonra, Türkçenin Farsçaya karşı üstünlük yönlerini birer birer sayıyor. Fakat kitabının, sonuna doğru bütün bu meziyetlere rağmen, vücuda getirdikleri edebiyat mahsuller ve keyfiyetleri itibarile Fars dilinin Türkçeye karşı üstünlüğünü, acı acı itiraf

[1] Muhakemet - ül - Lûgateyn, (Velet Çelebi tercümesi) İstanbul 1312 s. 42.

[2] Ayni eser, s. 43.

[4] Ayni eser. s. 45

[3] Ayni eser, s. 44.

[5] Ayni eser. 5. 49-50

ediyor: «Amina Fariside mezkûr olan şûara mukabilinde, Türk'te şûara peyda olmadı. Yalnız Mevlâna Lûtfi vardır, ki... Selâtinde dahi Sart ümerasına mukabil şâir görülemez. Yalnız Sultan Babür...» Bundan başka: «Türk dilinin «kesreti elfaz ve vüs'ati ibaret ve garebeti ma'na ve selâmeti edası ile beraber dilpezir bir surette nazım ve inşadında subet ve dilpesend bir halde tertibinde tab'a reneü ukubet» olmakla işbu lisanın mahiyetinde ve neşrü tevsii esbabının tavzihinde bir risale yazmak lâzımgeldiğini» söylüyor. Bu son fıkrada, dilin mükemmellik vasıflarına âit mefhum ve ta'birler sıralanmaktadır.

Türkçe risalenin naşiri Velet Çelebi de, kitabın mukaddemesinden sonra gelen lâhikasında: «Acem zebanı ile Türk dilinin hangisi daha fasih ve belîğ ve hangisi daha vâsî', hangisi daha sanayii lâfziye ve ma'neviyeye elverişli olduğu» yolundaki ifadesiyle, dilin mükemmellik vasıflarını, gramerlik, lûgatlık ve stilistik bakımlardan, toplanmaktadır.

Yukarıda adı geçen Şark dillerinden üçünü - Arapça, Farsça ve Türkçeyi mukayese eden Garp müsteşriklerinden, bazıları da bunların karakterleerini, ayrı ayrı, şöylece tesbit etmektedirler¹.

«Şarkî Türkistan Türklerinde lisan güzel, oldukça temiz, ifadeye harikülâde nuanslar vermek imkânına malik bir türk lehçesidir².

Samî dillerde, samî ruhta *perspektiv hassası* olmaması hasabile cümlelerin fikirlerdeki unsurları ehemmiyet derecelerine göre ayırmayan söz dizilerinden ibaret kaldığı halde, Türkçede bütün fikir unsurları çok daha nizamlı, çok daha yerli yerinde ve *sistemli bir vahdet* teşkil eder bir haldedir.³

Türk konuşma dili *kemiyet, ahenk ve letafetçe* Farisiye muadil, belki de faiktir. Türk dili bütün Şark dillerinin *en güzellerinden* biri ve itiraz kabul etmez surette en muhteşemidir⁴.

Acem dili *caziptir*, Arap dili *fasih ve genişdir*. Türk dili son derece *vakarlıdır*.⁵

[Suavitatem persica; ubertatem ac vim arabica, mirificam habet, turcica dignitatem; prima allicit atque allectat; altera sublimius vehitur et fertur, quodammoda incitatus; tertia alate est sane, set non sine aliqua elegantie et pulchritudine]

[1] Hâmit Zubeyr va İshak Refet, «Ana Dilden Derlemeler, Ankara 1932, S. IX-XI.» (Dr. Reşit Galip Beyin yazısından)

[2] A Von Le Coq, Auf Hellas' Spuren in Ost-türkestan.

[3] Oestrup Le déchiffrement des anciennes inscriptions turques par *Wilhelm Thomson* et l'importance de sa découverte pour l'histoire de la civilisation turque (1930. Ankara) Halkevinde konferans).

[4] Amédée Jaubert, Grammaire turque, Paris 1833.

[5] G. Johnes (L. Feuillet, Essai sur la réforme alphabétique turque 1928.)

Birincisi bizi tatlılıkla çeker; ikincisi yükselir ve büyük dalgalar halinde yürür; üçüncüsünde zarafen ve güzellikle mümtaziç bir esalet vardır.

Bu dil (yani türkçe) *zengindir, yüksektir, âhenklidir*. Tabirlerinin *inceliği* itibarile belki hiç bir dil ona tefevvuk etmemiştir. *Esalette, güzellikte, zerafette* hemen eşsizdir.¹

Aynı suretle, gene Garp âleminde, XVII ci asrın sonlarına doğru, Almanyalı Trendelenburg. Yunanca - Latince ve Almancayı biribiriyle mukayese mevzuu üzerine açılmış bir müsabaka mükâfatını kazanmış fakat eserinde, dilin zenginliğini sâdece şekil zenginliğine inhisar ettirmiş, olduğu için bu üç dilin umumî karşılaştırılışı bakımından müspet neticelere erememiştir.

Ondan pek az sonra, 1794 tarihinde «Berlin Akademisi» nin bu mevzuu dâir açtığı ikinci bir müsabakada, Berlin vaizcilerinden râhip D. Jenisch adında biri, mükâfatı kazanmış ve eseri 1796 da Berlin'de neşredilmiştir.

İlân edilen müsabaka metni, şuydu:

«Mükemmel bir dil ülküsünün ana çizgilerini belirtmek; Avrupa'nın en meşhur eski ve yeni dillerin ülküye göre muayeneden geçirip bu dillerden hangisinin ona en çok yaklaştığını göstermek.»

Jenisch'in Akademi tarafından mükâfatlandırılan eseri de şu adı taşımaktadır: «Eski ve yeni on dört Avrupa dilinin filosofik - kritik karşılaştırılışı ve değerlenişi»².

Bu başlığın altında da on dört dilin adı şöylece sıralanmaktadır:

«Yunanca, Lâtince, İtalyanca, İspanyolca, Portekizce, Fransızca, Almanca, Felemenkçe, Danimarkaca, İsveççe, Lehçe, Rusça, Litvanca».

Zamanımızın milletlerarası tanınmış lingüistlerinden, Danimarkalı Otto Jespersen, 1921 de Londra'da neşrettiği «Language, its nature...» adlı meşhur eserinin³ dil bilgisi tarihçesine tahsis edilmiş olan birinci kitabında, Jenisch'in esrinden ve bunun zamanımıza kadar ehemmiyetini saklayan hususî kıymetinden bahs etmekte ve bu münasebetle, şu sözleri söylemektedir: «Yeni ilimlik düşünüşün hayalgirizliği o derecededir ki bugün hiçbir ilim akademisi; Berlin akademisinin 1794 de yaptığı gibi, mükemmel bir dil ülküsünün çizgilerinin belirtmek gibi bir mevzu üzerine müsabaka mükâfatı tesis edemez.... «Halbuki, diller hususunda bu gibi kıymet meselelerine karşı bu vayıyet ne haklı, ne de akıllı bir davranıştır. Her ne kadar karşılaştırıcı gramer müntesiplerinin, tetkik ettikleri mevzu-

[1] A. B. Davids, Grammaire de la langue turque. Paris 1838.

[2] D. Jenisch, Philosophisch - Kritische Vergleichung und Würdingung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens, Berlin, 1796.

[3] Bu eserin almanca tercümesi, Heidelberg'te intişar eden İndogermanische Bibliothek kitapları arasındadır. (R.).

un maiyeti dolayısıyla, dilleri bedaathk veya edebiyatlık kıymet bakımından karşılaştıranları ne için hor görmeğe alıştıkları pek kolay anlaşılırsa da Jenisch, umumiyetle ihmâlcı bir hüküm veriş sebebiyle pek çabuk halledilmiş gibi görünen meseleleri ilk defa görüncelik bir mevzu edinmek ve bir dili, bir ifade tarzını yahut bizim bir ve aynı ta'biri ne gibi duyguların tesiriyle bir başkasına tercih edişimizin sebeplerini birer birer araştır-hülâsa bugün bile gerçek bir ilimlik kafa ile geliştirilmesi lâzım gelen in-düktif bir dil estetiği görüncesinin temelini koymuş olmak gibi hiç te-küçük sayılamayacak bir değerlilik göstermiştir '».

Biz burada, bu çok dikkate değer eserin başlangıç kısmını teşkil eden dilde mükemmellik umumî görüncesini kısaca mütalâa edeceğiz.

3 - Jenisch'in Dil Mükemmelliği Görüncesi.

Dil, düşünce ve duygularımızın tebliğ vasıtası olduğuna göre, bunu, zihnimizin her andaki düşüncelik ve duyguluk ihtiyaçlarına ne kadar uygun bir derecede yapılabilirse, ereğine (gayesine) o kadar yaklaşmış olur. İş-lenmiş ve olgun bir kafanın düşünce ve duyguları çok ve türlü olduğu ve insanın zihinlik mükemmelliği bu çokluk ve türlülük derecesiyle ölçüldü-ğü için, bu düşünce ve duyguları ifadeye yarayan kelime ve deyişlerin *zenginliği* (Reichtum), dilin başlıca meziyetlerinden biridir

Düşünce ve duyguların sözle ifadesi, aynı zamanda bu zihin işlence-lerinin (ameliye lerinin) dolgunluk ve sargınlığına (ihatalılığma) göre olma-lı, yani düşünceleri bütün gerçeklik ve tamamlığıyla, ve her defaki şiddet ve içliliği derecesine göre, anlatabilmelidir. Dilin bu vasfına da «*Tesirlilik* (Nachdrücklichkeit) yahut *Kuvvetlilik* (Energie) denilir.

Her nevi kuvvet sarf edilmişinde olduğu gibi, zihin de ifade sırasında, çok zamanda az kuvvetten ise, az zamanda çok kuvvet sarfetmeği tercih eder. Bunun için ifade de *Kısalık* (Kürze) tesirliliğin esas şartlarından bi-ridir. Bundan dolayı, «*Kısalık*» vasfını «*Tesirlilik*» vasfına bağlıyoruz.

Bundan başka, zihin işleyişi sırasında, az çok rahat olmak ister. Birçok fikirler birden söylenirse, ezici; aralıklı söylenirse, usandırıcı bir tesir bırakır. Bu ezici sıkışıklıkla bu usandırıcı seyreklik arasındaki vasma, «*Vu-zuhluluk*» denilir ki bu anlatılan düşünce ve duyguların, zihne mümkün olduğu kadar kolay ve çabuk erişmesi halidir. Her hangi bir dil, vuzuhlu olabildiği halde, duygu ve düşünceleri kolaylıkla ve maksada elverişli bir surette gösteremez, ve kolaylıkla muamele edemez. Bunu temin eden vas-fa da *Kıvraklık* (Bildsamkeit) adını veriyoruz, ve *Vuzuhluluk* (Deut-

[1] Aynı eser (Almanca neşri) s. 11, 13.

lichkeit) vasfına bağlıyoruz. Bu izahlara göre, bu vasıflardan ikincisi mevcut olunca, birincisi de mevcut demektir. Şu halde aranacak esas vasıf bu ikincisi olmak lâzımdır.

Nihayet, sözü ruha ulaştırılan uzuv kulak olduğuna ve bu uzuv aldığı dış duyularından hoşnutluk veya hoşnutsuzluk duyduğuna göre düşünce ve duyguları anlatan hece ve sözlerle, bunlar arasındaki ifadeli ve ahenkli ses duyumu duyusumuza hoş geldiği (Wohlklang) kadar tesirlilik ve vuzhluluğu da artıran bir vasıftır.

Böylece, bir filosofun, zihnin düşüncelik ve duyguluk kuvvetlerini göstermesi bakımından, bir dilden isteyebileceği vasıflar: I - Zenginlik, II - Tesirlilik, III - Vuzhluluk, IV - Ahenklilik, olmak üzere dört nokta altında toplanabilir. Bu dört vasfı en yüksek derecede gösteren bir dil, en mükemmel sayılmak lâzımgelir.

Ancak, bu esas vasıfların her biri de daha yakından tahlil edilince, bunların da daha bir takım ikinci derece farklılıklar gösterdiği görülür. Bunları birer birer gözden geçirebiliriz.

I.

ZENGİNLİK

Dil zenginliği, a. Kelime, b. Şekil, zenginliği olmak üzere, iki bakımdan matalâa edilebiliriz:

A. Kelime zenginliği

1 — Bir dil, doğrudan doğruya duyumluk (hasselik) şeyleri gösteren konkret « müşahhas » kelimeler bakımından zengin olabilir.

Tecrit kabiliyetinden tamamen mahrum¹ iptidai insanlar, tabiat ve cemiyet hayatının kendilerini alâkalandıran en küçük eşya, vasıf ve hâdiseleri için ayrı ayrı sözler kullanmaktadırlar. O dadar ki, yabanî yahut gayrimedenî bir cemaatin avcılık, çobanlık ve göçebelik, yahut herhangi bir el san'atına ait sözleri, yapma skolastik felsefenin bin bir türlü tasniflere uğrayan mefhumlarına verilmiş tabirlerden çok daha fazladır. Netekim, Mukaddes kitaplar, insan cinsinde dilin türeyişini izah için, Allah tarafından ilhamlanan Hazreti Adem'in, « tabiattaki eşya, hayvan ve nebatlara birer birer isim vermiş olduğumu » kaydederler. Filhakika, böylece konulan isimler sayesinde, dıştaki eşya hayal için bir suret, hâfıza için bir nişan, muhakeme için de bir mevzu olmaktadır. Eşyanın bu suretle adlandırılma-

[1] Jenisch'in bu gibi yanlış fikirlerini burada tashiha lüzum görmüyoruz (R.).

sında, tabiatile, doğrudan doğruya verdikleri duyumluk intibalar rol oynamıştır. Kelimeler arasındaki iştikaklık rabitaların esası da, budur

Yalnız bu vasıf, dilin mükemmelliğini kursaydı, eski Kartaca ve Finikelilerin dilini en mükemmel dillerden saymanız lâzımgelirdi. Çünkü bunlar o zamanki milletlerarasılık seyahat, ticaret ve senayileri sayesinde çok şey görmüşler, öğrenmişler ve dillerinde pek çok kelimeler yaratmışlardı. Böylece sade konkret eşya ile ilişkili kelimeler zenginliğine *engin* yahut *dışlık* (extensive) *kelime zenginliği* diyoruz. Yahut dilde doğrudan doğruya dıştaki eşya ve seslerini değil de bunların zihne, şuura bıraktığı tesirleri ifade eden kelimeler bulunabilir. Yani zihinlik görüşleri yahut tecrit (abstraction) dediğimiz düşüncelik fikirleri anlatan kelimelerce zengin olabilir. Bu türlü zenginliğe de *ingin* yahut içlik (intensiv) *kelime zenginliği* adını verebiliriz. Bir dilin inceliğinin, hatta bir dilin doğrudan doğruya mükemmelliğinin esas kısmını bu vasıf meydana getirir. Çünkü zihin ancak dış İntihaların doğrudan doğruya tesirinden kurtulup eşya ve vakılara, sakin ve seyirci bir vaziyete uzaktan ve serin bir görüşle bakabildiği zamandır ki abstrakt (mücerret, soyuk) fikirler vücuda getirebilir. Bu ise ancak yüksek bir gelişme seviyesinde mümkün olabilir. Onun için bu gibi kelimeleri Amerikanın Oronko kabilelerinde, yahut Afrikanın Kafferlerinde bulamayız.¹ Hatta Yakın Şark dillerinden İbranice bile tamamile bu vaziyettedir. İşte bundan dolayıdırki Platon ve Aristoteles gibi adamların yazılarındaki fikir inceliklerinden bunları yetiştiren cemaatin medenî yüksekliğine; mukaddes kitaplardaki İbranice şiirlerden de bu kavmin yontulmamış iptidailiğine hükmediyoruz.

Bir dil böyle bir tecrit seviyesine ancak filosof ve tenkitçileri sayesinde varabilir. Fakat insan ne yalnız düşünen ne de yalnız duyan bir mahlûk olmadığı için dilin her iki sınıf kelime zenginliğine ihtiyacı vardır. Nete-kim ilim ve felsefe abstrakt kelime zenginliği ararsa, edebiyat ve sanat te-kokret kelime zenginliği arar. Yunanlılar bütün medeniyetlerinde olduğu gibi onun mahsulü olan dillerinde de felsefe ve san'atin bu ikiz ihtiyacını birden karşılamışlardır. Netekim Homeros kendinden sonraki san'atkârlar kadar filozofların da piri olarak kalmıştır.

Yeni Garp dilleri eskilerinden çok daha mücerretleşmişlerdir ve bu hususta birbirlerinden az çok farklı dereceler arz etmektedirler. Onun için bir dilin mükemmellik vasıfları tayin edilirken meydana getirmiş olduğu en parlak mahsullerin de hangi edebiyatlık nev'e mensup olduğunu bilmek zarureti vardır.

[1] Bu günkü etnografya bu fikri çürütecek vakialarla karşılaşmaktadır (R.)

B. Şekli zenginliği

Bir dilin şekil zenginliği onun kelimelik kıvraklığı yani teşkil kabiliyeti (Lexikalische Bildsamkeit) demektir. Filhakika dilin yapılış sermayesi cevherlik manaları ifadeye yarayan asıl kelimelerdir. Bunlara önden veya son- dan yahut ortadan katılan şekiller daha sonraki hususî münasebetlerin ifa- de ihtiyacından doğmuştur. Buna göre iptidai dillerde bu unsurlar bulunmaz. Çünkü onlarda manalar arasındaki ince nüans farkları yoktur Bununla beraber bu nüanslara malik ince bir lisanın da kelime teşkili kabiliyetince fakir olması mümkündür. Mesela Fransızca bu vaziyettedir. Kelime teşkili kabiliyeti a. İştikak b) Terkip olmak üzere başlıca iki noktadan mütalâa edilebilir. *İştikak* esaslık bir kelimenin cevherlik manasını ona bir veya bir kaç kelime cüzile edatlar; *terkip* ise bir kelime veya bir kaç kelime katmak suretile değiştirmek demektir. İlim ve felsefe dili bunlardan en çok işti- kak; edebiyat ve san'at dili ise terkip usulünü geliştirir. Esasen dilleri işleyen, geliştiren dil yapıcılarını, dil san'atkârlarını, yani alim yahut filosoflar- la şair veya ediplerdir. Meselâ Almancada aynı suretle *Bild* (suret, şekil, kılık) kelimesinden *Bildung*, *bildlich*, *bildsam*, *unbildsam*, *gebildet*, *un ge- bildet*, yahut *bildungslos* yani (kılıklama ve kılıklandırma yani terbiye ve tahsil; kılıklık yani hayalî, kılıklanabilir yani kıvrak, kılıklanmış ve kılıklan- mamış yani tahsilli ve tahsilsiz) kelimeleri yapılmıştır. Aynı suretle san'at dilinde « *Bilderrech*: pürhayalat, hayalâmiz » gibi terkipler vücuda gel- miştir. Bir dilin meydana geldiği lehçeler ne kadar çok olur ve bunlar ne kadar erken filosof ve şairler tarafından işlenir; altılgan ve çeşitli kelime yapıları arzeden eserler ne kadar çok makbule geçerse o dil kelime teş- kili kabiliyeti itibarile o kadar genişler. Çünkü her lehçe kendine mahsus kelime tasrihi ve kelime teşkili unsurlarını araya katar. Bu suretle türlü lehçelerden meydana gelen müşterek (ortalık) dil bunlardan istifade eder. Netekim Yunan ve Alman ortalık dilleri için böyle olmuştur. Hemeros'- un bütün eserleri, Klopstock'un *Messias*'ı bunu ispat eder. Bazen de bir dil muayyen bir işleme devresinden sonra öyle bir hale gelir ki kelime şekilleri az çok billurlaşır. Ondan sonra yapılacak yeni kelime ibdaları çok cür'etlice gibi görünür ve yerleşmeğe muvaffak olamaz. Fransız edebiyatında böyle bir hal olmuştur. Mesela Roucher'nin « *Les mois* » atlı didaktik şiiri bu kabildendir.

Fakat yukarda bir münasebetle hatırlattığımız gibi tek bir vasıf bir di- lin zenginliğini temin edemez. Mesela kelime teşkili kabiliyetince İngilizce Almancadan geridir. Bununla beraber İngilizcenin ifadece Almancadan fakir olduğunu iddia edemeyiz. Aynı suretle İspanyolca ve İtalyancada da terkip kabiliyeti pek azdır. Bununla beraber Chiaberare yahut Filicaja gibi İtal-

yan; Boscan, Garcilasso de Vega, Argensola gibi İspanyol şairlerinin pindarik şiirlerinde kim kusur bulabilir? Onun için bu vasfa yukarıda söylemiş olduğum gibi Trendelenburg'un adını andığımız eserindeki derecede ehemmiyet verilmesini doğru bulmuyoruz.

II

TESİRLİLİK VEYA KUVVETLİLİK

Tesirlilik veya kuvvetlilik bakımından her hangi bir iptidai dil her hangi bir medeni dilden üstündür. Çünkü tabiat adamının dilinde mücerret (soyuk) bir takım münsebetler yerine doğrudan doğruya tabiat duyuntularını ifade eden unsurlar hakimdir. Mesela taklidlik kelimeler ve bunlardan türemiş kök sözler, lügat mevcudunun esasını teşkil eder. Bu hususta Eski Aht (Ahtı Atik) kitapları örneklik bir misaldir. Filhakika bu kitaplarda Davut ile Asaf ilâhileri, Enbiya ve sairenin teşbihli sözlerinin şiirlik kuvvetini canlı bir surette tanıyan ve duyanlar bunların eski ve yeni bir dil ile ifade edilemeyeceğini anlarlar. Bu dediğimiz diller tercüme edecekleri tabiat dilinin veciz ifadeliliğini, bunu gevşeten ve zayıflatan rabita unsurlarını kullanmadan aksettirmekten aciz kalırlar.

Dilde bu kuvvet ve tesirlilikte a. *kelimelik* b. *Gramerlik* olmak üzere iki türdür. Buna c. *Milletlik* kuvvet ve tesir vasfını da katabiliriz.

a) Kelimelik tesir yahut kuvvetlilik

Bir kelimeye nisbet ettiğimiz mana ne kadar mücerret (soyuk) olursa o kadar kuvvetsizdir. Bundan dolayıdır ki dilde en kuvvetli sözler şiirlik mahsullerde kullanılan konkret kelimelerdir. Çünkü bunlar düşünmeden ziyade duygu ve hayallerin ifadesine yararlar. Bu suretle dilde tesir itibarile şiirden sonra hitabet, sonra tarih, sonra işlenecelik (ahlaklık)¹, felsefe, en sonrada görüncelik (spekülatif)², felsefe gelir. Yani tesirlilik itibarile en aşağı mertebe mücerret (soyuk) fikirlerle uğraşan ilimlik felsefenindir. Yunanlılar filozofları sayesinde oldukça mücerret (soyuk) kelimeler edindikleri halde san'atkârları sayesinde konkret ve tesirli kelimelerden de mahrum kalmadılar. Lâtinler ise hiç bir zaman Yunanlılarda olduğu kadar felsefeli spekülasyon yapmadıkları ve milletlik dehaları icabi, daha ziyade işlenecelik mizaçta kaldıkları için, Lâtince bir dereceye kadar «tabii kuvvetlilik» vasfını muhafaza etmiştir. Yeni Garp dillerinde ise felsefecilik tesirile tec-

[1] Amelî

[2] Nazarî

[3] Jenisch, Aynı eser, s. 20-31

ritlik kelimeler o kadar üstünlük kazanmıştır ki bu gün her hangi dilde, meselâ Fransızca ve Almandada « akıl, his, muhakeme, ihtiras ve ilim» manasına gelen kelimeleri, Lâtince hatta Yunanca karşılıkları ile kıyas ettiğimiz zaman bu berikilerin ne kadar az mücerret (soyuk) manalı olduklarını görürüz. Fransızca «raison, sens, jugement, passion, science» kelimelerini Lâtince «ratio, sensus, iudicium, passio, scientia» kelimeleriyle karşılaştırınız. Göreceksiniz ki Avrupa dilleri arasında tesirlilik aleyhine tecritlilik vasfını en ziyade genişleten dil Fransızcadır.

b) Gramerlik tesir yahut kuvvetlilik

Bir dilde harfitarif yahut yardımcı edatlar ve saire gibi intikal şekilleri mevcut olur da gramer bunların terkinin hiç yahut hemen hiç caiz görmezse şair, hatip yahut muharrir, beyin ve hayalinin canlılığını, kendini sarsan ihtirası ve ruhunun atılğan hamlesini ifade hususunda bir takım kayıtlarla bağlanmış, kuvvet ve tesir kabiliyetini kaybetmiş olur. Yunancada bir çok rabıt ve yardım edatları bulunmasına rağmen şair hatip ve nesircilerin bunları istedikleri gibi kullanabilmeleri caiz olmasaydı Yunancada bu hususta geri bir vaziyette bulunmuş olurdu. Hemen bütün Avrupa dilleri bu harfitarif kaideleri ile bir az ağırlaşmışlardır. Yalnız Rusça ile Lehçe, harfitariflerin bulunmaması, İngilizce de gramer yapısının sadeliği dolayısıyla bu kusurluluktan kurtulmuşlardır.

Burada gramer mefhumuna sintaks (nahiv) i de sokuyoruz. Buna göre kelime yerinin (Wortstellung) de gramerlik kuvvet ve tesir bakımından ehemmiyetli bir rolü vardır. Tabii bir ifadede, kelime, ehemmiyeti derecesine göre cümlelerin her hangi bir noktasında bulunabilir. Dilin sintaksı buna müsait olmalıdır. Bu hususta Yunanca ile Lâtince yeni Garp dillerine nazaran çok imtiyazlı bir vaziyettedirler.

Hatta eski dillerin kelime yeri bakımından gösterdikleri serbeslik yeni Garp dilleri zihniyetini taşıyanlar için çok garip görünmekte ve ilk bakışta bu eski dil metinlerinin anlaşılmasını bile güçleştirmektedir. Bununla beraber bunu eski diller lehine en kıymetli bir vasıf saymakta haklıyız.

c) Milletlik tesir yahut kuvvetlilik

Münferit bir insan gibi muayyen bir kavimlik grup ta ruhluk seciyesi itibarile kuvvetli yahut gevşek olabilir ve bu hal o grup dilinin mahsullerinde de kendini gösterir. Buna göre birde milletlik tesir yahut kuvvet tanımamız icap eder. Milletlik kuvvet yahut tesirlilik muayyen bir milletin ve onun en yüksek yazıcılarının gösterdikleri ifade kudretidir. Bir milletin dilik ifade kudretini ancak o milletin bağrında yetişmiş evlâtları

takdir edebilir. Çünkü her dilin ancak onu ana dil olarak kullananlar tarafından sezilebilecek derinlik ve incelikleri vardır. Edebiyatlık ifade kuvveti de bu incelik ve derinlikleri sezdirebilmekten ibarettir. Bütün bir milletin bu ifadelik dehası ise bir tek şahsiyet ile ölçülemez. Çünkü hiç bir edebiyat dehası edebiyatlık ifadenin her cephesini aynı tamamlık ve mükemmellekle temsil edemez. Bunlardan biri eserlerinde ulviliği (edizliği), öteki gülünçlüğü, beriki inceliği yaşatır. Meselâ Klopstock'tan evvel Almanca'nın kıvraklık, zenginlik, renklilik, incelik ve kuvvetliliğini kimse takdir edemezdi. Bu dil ancak Wieland ile Ramler sayesinde ki, İtalyanca, İspanyolca gibi en ahenkli dillerle yarışacak derecede incelik kazanmıştır. Bu dilde kahramanlık ve ulviliğin ifadesi derecesini de Goethe'nin «Demir elli Götz» (Götz mit der eisernen Hand), Iphigenia ve Tasso gibi eserleri göstermiştir. Bütün bunlarda her nev'in en büyük örnekleri alınmalıdır. Onlardan sonra gelen ikinci derece iktidarlar bu hususta bir fikir veremez. Çünkü bunlar uzun zaman kendiliklerinden, «büyükler» inin çizdiği istikamet ve verdiği kalıplardan aykırı yollarda gidemez ve mevzular işli-yemezler.

III

VÜZUHLULUK YAHUT KAT'İLİK

Vüzuhtan maksat anlatılan mefhumların çabuk ve kolay kavranması olduğuna göre burada a. *Kelimelek kat'ilik* b. *Gramerlik kat'ilik* c. *sintakslik kat'ilik* olmak üzere üçe ayırabiliriz.

a) Kelimelek Kat'ilik

Zihince gelişmemiş bir çok medeniyetsiz kavimler, fikir yoksulluğu dolayısıyla, bir çok ayrı mefhumlar için aynı kelimeleri kullanırlar. Bundan dolayı bu kelimelerin manaları çok belirsizdir ve kullanıldıkları cümleler dahilinde kâfi karine olmazsa vüzuhta anlaşılamazlar. Netekim İbranicede aynı isim veya fiilin bu suretle aynı zamanda bir çok manalara gelebilmesi tefsircileri çok defa birtakım çıkmazlara sokmuştur. Bir milletin zihni ne kadar açılır, fikirleri ne kadar inceleşir ve kat'ileşirse kelimeleri de ona göre kat'ileşmiye başlar. Esasen bu vaziyette meydana gelen tecritler de kendiliğinden bir takım ayırmalara lüzum gösterir. Bazen de bu mücerret ayırmalar yeni karışıklıklara sebep olabilir. Netekim felsefe tarihlerinde bu mücerret kelime kavgaları çoktur. Şu hale göre kelimece en zengin dil, yalnız kemiyetçe fazla değil, belki aynı zamanda keyfiyetçe vazih kelimelere malik olan dildir. Böyle olmaz, yani bir çok yakınmanalı kelimeler,

filosof ve edipler tarafından iyice ayırt ve belli edilmezse bu kelimeler zenginliği dilde faydasız, dolayısıyla zararlı, bir malzeme kıymetini geçemez.

b) Gramerlik Vüzuh veya Kat'ilik

Kelimelerin yalnız cevherlik manalarının değil, cümleler içindeki münasebetleri ifade eden şekillik unsurların da birbirinden iyi ayırd edilmeleri lazımdır. Mesela isimlerde tasrif edatları, harfitarifler, fiillerde bina, siga ve zaman neveleri ve sairenin ses ve şekilleri ne kadar iyi ayrılmışsa gramerlik vüzuh ta o kadar iyi temin edilmiş sayılır. Bundan dolayı gramer kaidelerinin basitliği ve muntazamlığı bir dil için büyük bir meziyettir,

Bu ince mana münasebetleri için iptidaî dillerde dillik unsurlar yoktur ¹. Bunlar sebep mefhumunu kullandıkları halde « illiyet » istilahlarını bilmiyen tahsilsiz halk zümreleri gibidir. Esasen bütün mefhumluk münasebetlerin mutlaka dillik işaretlerle gösterilmesi mantıklık bir lüzum olduğu doğrudur. yahut bu lüzum mutlak mıdır? Mesela harfitarif bir dil için mutlak lüzumlu veya lüzumsuzdur. Bu mesele münakaşaya değer.

c) Sintakshk vüzuh veya kat'ilik

Gramerlik vüzuh veya kat'iliğin bir devamı olmak üzere tabii ve muntazam bir sintaks zikrolunabilir.

Yukarıda gramerlik kuvvet ve tesir bahsında kelime yerinin serbes olup olmaması keyfiyetinin ne kadar mühim bir rolü olduğunu söylemiştik. Burada aynı halin vüzuh ve keskinlik itibarile de aynı kıymette olduğunu söyleyebiliriz.

IV

AHENKLİLİK

Tabiatte her hangi bir sağlam, bozulmamış kulağa hoş gelen sesler olduğu gibi, -ki bütün musiki san'ati bu sesler üzerine kurulmuştur- dilde de düşüncelerin sözle ifadesinde, umumiyetle güzel veya çirkin bulunan sesler tesbit olunabilir.

Bununla beraber tabiatlerinde olmadığı halde, dış, hatta iç duygumuzun, sırf alışmamış veya alışmış oldukları için çirkin veya güzel bulduğu sesler de vardır. Meselâ bildiğimiz yabancı bir dilin sesleri bize ilk önce garip ve dolayısıyla biraz çirkin gelir. Bununla beraber bu seslere karşı biraz objektif bir dikkatle doğru bir fikir edinmek mümkündür. Onun için az çok

[1] - Jenisch'in bu hususta yanlışlığı tekrarlamaya lüzum yoktur (R.)

kulağı sağlam ve ahenk denilen şeyi tabii surette sezen bir insanın, şu iki parçanın karşılaştırılması neticesinde hangisinin daha «hoş» ve hangisinin daha «nahış» geldiğini ayırt etmemesi mümkün değildir. Meselâ şu Lâtince parçaya bakalım:

« *Qualis populea mærens. Philomela sub umbra
Amissov queritur foetus, quos durus arator...* »

Almanca tercümesi.

« *Wie im Pappelschatten die klagende Philomele ihre verlornten Kinder beweint, die ein grausamer Landsmann...* »

(Zalim bir köylünün - görüp te - yuvasından çekip aldığı yavrularını aramak için kavak ağacının gölgesinde inleyen bülbül gibi)

Bu iki parçanın karşılaştırılmasından anlaşılacağı gibi, saitler ile samitlerin güzel bir surette imtizacı, ve saitlerin yumuşak cinsten olmaları dilde ahenklik esaslarını teşkil eder. Bu sait ve samitler yumuşaklık ve sertlik unsurları olduğuna göre halavetli, ince duygular için o yumuşak; azametli, yüksek duygular için de bu sert unsurların seçilmesi tabiidir. Fakat bir dilde mevcut seslerin vasıfları ve bunların birleşme kabiliyetleri dilin seslik yapısı ile o kadar ilişkilidir ki bunun üzerinde san'atkarların çok az tesiri olabilir. Bu bakıma göre, meselâ İngiliz şairlerinden Pope'un en güzel kafiyesi yahut Alman şairlerinden Klopstock'un en güzel heksametrik kasideleri bir İspanyol veya bir İtalyanın kulağına, hatta bu parça sahiplerinin bile itiraf edecekleri gibi, kaba ve çirkin gelecektir. Çünkü Şimal sakinlerinin bünyesinde Cenup dillerindeki kadar yumuşak ses terkipleri yoktur.

Bu hususta iklimin itidal nispeti hatıra gelebilirse de bu kaidenin doğru olmayacağı ilk bakışta anlaşılır. Meselâ İbranice Yakın Şarkın en mutedil ikliminde sakin bir kavmin dili iken sesleri gayet kaba ve haşindir. Buna mukabil bu günkü Orta Almanyanınkinden daha mülayim bir iklimde sakin olmayan Romalıların dilleri daha yumuşak sesler arz etmektedir.

Fakat dilin ahenklik vasfı hakkında teker teker seslere değil, banların dildeki umumluk kullanış neticesinde üzerimizde bıraktıkları intibaa göre hüküm vermek icap eder. Bu intiba neticesinde hasıl edilen fikir de diller arasında bir derecelenme tesisine müsaittir. Meselâ bizim yeni Garp dillerine göre ince bulduğumuz Lâtin dilini Romalıların kendileri - Cicero, Quintilianus ve saire - emsalsiz derecede ahenkli olan Yunancaya göre - haşin buluyorlardı.

C. Jenisch sisteminin tenkitlik çözümlenişi (tahlili)

Jenisch, kitabının «Ön söz» ve «Son söz» kısımlarında söylediği gibi,

eserini tam sekiz hafta içerisinde hazırlayıp vermiştir ¹. Ancak, bundan evvel, esasen «üslûp ve zevkin filozofik tahlili» üzerine tetkikler yapmakta olduğu için, eserinde, bu evvelce toplamış ve işlemiş olduğu malzemeden istifade etmiştir. Eser, mevzu hakkında sâdece bir tetkikname değil, aynı zamanda mütalâaname, daha doğrusu bir tavsiyename veya vasiyetnamedir. Çünkü müellif, bu münasebetle, türlü diller ve bilhassa ana dili olan Almanca hakkında bir çok istitratlar yapmış ve bunda dilin mükemmelleştirilmesi için birtakım sağıklar ve öğütler vermiştir. Jenisch, bu mütalâalarında, kendi dili de dahil olduğu halde, bütün diller üzerine tarafsızlık hükümler vermeğe çalışmış, fakat mevzuun mahiyeti icabı, bazen sübjektif olmak tan kurtulamamıştır.

Ancak bu kadar mühim bir mevzuu o kadar az bir zamanda kaleme almış olması dolayısıyla ki kendisi, dil mükemmelliği görünüşünü kurmağa ve bunu vesikalarla ispat etmeğe çalıştığı halde, bu maksada yarayacak eserinde müellif sıfatıyla bazı kusurlardan kurtulamamıştır. Filhalka, gerek kurduğu sistemde ve gerek bunun tatbiklerinde, birçok rabitasızlıklara, tutamaksızlıklara rast geliyoruz. Burada, eserin bütünlük heyeti hakkında mütalâa yürüttüğümüz için, bunların hangi noktalarda olduğunu birer birer sayacak değiliz.

Bununla beraber, Jenisch'in umumiyetle «ülkûlük bir dilin plânını» - haşka bir sözle söyleyelim - «umumluk bir dil mükemmelliği görünüşünü» çizerken «ülkûlük» derecede muvaffak olup olmadığını sorabiliriz. Ancak, böyle bir sorguya, burada bizim de müspet veya menfi bir cevap verebilmemiz için, onun böyle bir plânı kurmadığı takdirde, bizim nasıl kuracağımızı şimdiden bilebildiğimizi kabul etmek icap eder. Böyle bir şeyi ise iddia edebilmekten, çok uzağız. Çünkü, bize göre bulunduğumuz tarihte böyle bir «ülkûlük dilin ülkûlük şartlarını» kurabilmiş olmak için, eski ve yeni dünyada mevcut, kültürlü ve kültürsüz, bütün ve yeni topluluklarının dillerini ve bunların meydana getirdikleri yazısız ve yazılı bütün mahsulleri, ifade mükemmelliği bakımından, ülkûlük bir şekilde irdemiş ve durgulamış olmak şarttır. Bunu ise, kanaatımıza göre, bir tek şahıs değil, ancak bu iş için kâfi vakıt, kuvvet, vasıta ve salâhiyet sahibi bir heyet nisbetlik bir muvaffakiyetle başarabilir. Şu halde bizim burada yapabileceğimiz şey, Jenisch plânının ilk bakışta, gösterdiği kusurları işaret etmek, ve mümkünse, bunları bir derece daha tamamlamaktır².

Jenisch, dilin mükemmellik şartlarını dört prensip etrafında tespit etmiş ve kitabını bunlara göre dört esas bölüme ayırmıştır. Bunlardan birin-

[1] Jenisch, s. III ve 429.

[2] Jenisch'in kitabının ikinci kısmını teşkil eden sistemli karşılaştırmalarını mecmuanın gelecek sayısında neşredeceğiz. (TM.)

cisi, «Zenginlik: Reichtum» dir. Zenginliği «kelime ve şekil» zenginliği olmak üzere ikiye; kelime zenginliğini de, «dış ve iç: Extensiv ve İntensiv» olmak üzere gene ikiye ayırmıştır. Halbuki bu şekil zenginliğini de ayrıca «Kıvraklık: Bildsamkeit» kelimesiyle ifade ediyor ve bu vasfı, ötekilerden geri kalmayacak şekilde mukayese mevzuu yapıyor. Böyle olunca, «Kıvraklık» in da, beşinci bir prensip olarak, durgulanması daha doğru olurdu. Çünkü müellif, her bölümde, önce eski dilleri (Yunanca ve Latince), sonra yeni dilleri (Lâtin, German, İslâv guruplarını) sıra ile, karşılaştırmalı tenkitten geçirdiği gibi, «kıvraklık» vasfını da aynı tarzda gözden geçirmiştir. Yani bunu da, ötekilerinde olduğu gibi, kelime, gramer ve sintaks bakımından, ayrı ayrı mütalâa ediyor ¹.

Kelime zenginliği bahsinde, müşahhas tasavvurları ve nüanslarını ifade edebilen bolluğa « Extensiv zenginlik »; mücerret düşüncelik ve duyguluk mefhamları ve nüanslarını ifade eden kelimeler bolluğuna da «İntensiv zenginlik», adını verdiğini söylemiştik. Ancak, «İntensiv» zenginlik bakımından yaptığı karşılaştırmalar kısmında, - hemen bütün edebiyatlık nevilerde en çok bu vasfın rol oynadığını kabul etmiş olduğu için, - bütün dillerin edebiyatlık nev'e âit mahsullerini gözden geçiriyor. Bu suartle bir nevi mukayeseli edebiyat tarihi yapıyor. Karşılaştırmalar kısmının en tafsilâtlı bölümü de budur.

Şimdi, Jenisch'in sistemini kendimize göre tahlil ve tespite çalışabiliriz. Fakat, bu tahlili arz etmezden evvel, Jenisch'in eserinin âit bulunduğu zamanı, hatırlatmamız icap eder. Bahsimizin başında kaydettiğimiz gibi eser, XVIIIci asrın son senelerine âittir. O zaman daha Grimm, ve Bopp'ların temelkurucu tarihlik karşılaştırma usulleri meydanda yoktu. Bundan dolayı Jenisch eserinde (İslâv) ları önce (Slâvon) sonra (Slâv) şekillerinde göstermiş, ancak, eserinin bir yerinde, artık muttariden (Slâv) şeklini kullanmak daha doğru olacağımda, not olarak kaydetmiştir ².

Sonra başka bir yerde de, şimdiki Hindo - German dediğimiz dillerin menşei olmak üzere «bütün İskit ve Garmanların müşterek bir dilleri» mevcut olduğunu söylüyor ³. Nihayet, daha başka bir yerde, ses güzelliği bakımından karşılaştırmalar fashında, litvancadan bahsederken, litvan kızını «İslâv» olmak üzere gösteriyor ⁴.

Jenisch'in sistemi gözden geçirilince, bunun dil mükemmelliği şartlarını: a) *ses ve söyleme hususiyetleri*, b) *mana ve manalama hususiyetleri*, c) *şekil ve kullanım hususiyetleri*, bakımlarından sınıflamış olduğunu görürüz. Sistemdeki birinci: *zenginlik* vasfı «*mana ve manalama*» hususiyetlerine; ikinci: *kuvvetlilik* ve *tesirlilik* vasfı, «aynı zamanda, hem «ses»

[1] Jenisch, s. 66 112.

[3] Jenisch, s. 417.

[2] Jenisch, s. 274.

[4] Jenisch, s. 492.

ve hem «manalama» hssusiyetlerine; üçüncü: *vuzuhluluk* ve *kat'ilik* vasfı hem «mana», hem «şekil» hususiyetlerine; nihayet dördüncü: *âhenk* ve *güzellik* vasfı da, yalnız «ses» ve «söyleme» hususiyetlerine karşı gelmektedir.

Görülüyor ki herhangi sınıflamada olduğu gibi, şe'niyetlik mefhumlara göre yapılan bu tasnifin bölümleri arasında da daimî bir girişiklik vardır. Bu sınıflamada da bakını farkına göre hudutlar, türlü şekillerde tekatu' etmektedir. Meselâ yukarıki misallerde Jenisch'in sistemindeki birinci ve dördüncü vasıflar, bizim - burada bir tecrübe olarak, gelişi güzel - ortaya koyduğumuz sistemin muayyen kısımlarına tamamiyle uyduğu halde, diğerlerininine uymamaktadır.

Diğer cihetten «dil» ile «ifade» nin mükemmellik şartları arasında da bir girişiklik olduğu için, meselâ bu sonunculardan «*selaset: akkılık*», ifadelik bir vasıfken, talâffuzu nispeten kolay, münferit ses ve ses terkiplerini hâvi diller için aynı zamanda dillik bir vasıf olarak da kabûl edilebilir. Aynı suretle, seslerin belirginliği, dolayısıyla, kısmen ifadenin belirginliğini temin edeceği için umumiyetle aydınlık ve vuzuhlu tanımlan dillerde bu vasfın şekil vuzuhluluğuna olduğu kadar talâffuz vuzuhluğuna da bağlı olduğu söylenebilir. Diğer cihetten dilde *kıyasîlik* de ayrı bir prensip olduğu halde şekil yuzuhluğunda bu unsur da dahildir.

Sınıflamaya güçleştiren en mühim nokta, gerek dil ve gerek ifadeye âit olsun, mütalâa edilen vasfların birbirlerine karşı, umumluk ve husuluk bakımından, bağlılıklarıdır. Meselâ, Jenisch, zenginlik bahsine şekil zenginliğini ithal edince, kıvraklık birinci vasma dahil bulunmuştur. Halbuki tatbikatta onu da öteki vasıflar derecesinde muamele ettiğine göre, bu da ötekiler derecesine çıkmış, bu suretle beşinci bir esaslık vasıf olmak hakkını kazanmıştır. Diğer cihetten Jenisch, ikinci *kuvvetlilik* ve *tesirlilik* vasfına *kısalık* veya *vecizlik* vasfına da ithal etmiştir. Esas itibarile ifadeye âit olması icap eden bu vasfı da, kelimelerinin çoğu tek veya az heceli bir lisan için, böyle olmayan dillere karşı müspet bir vasıf sayılabilir. Meselâ bu bakımdan İngilizce, Almancadan daha vecizdir. Ancak bu «vecizlik» de, netice itibarile «işleklik» olduğu için «kıvraklık» mefhumuna dahil olabilir. Bu suretle «kıvraklık», bir taraftan birinci «zenginlik», «diğer taraftan «vecizlik» vasıtasıyla, kuvvetlilik ve tesir» vasfına rapt olunabilir. Hulâsa; bu sınıflamanın şimdiye kadar tamamiyle memnuniyet verici bir şekline rastgelenememesinin sebebi ihtimal mevzuun bu - metafiziklik diyebileceğimiz - giriftliğidir.

Bu hakikatı göz önünde bütün aydınlığıyla belirtebilmek için, İslâm -Şark âleminde - kısmen Yunan fikir edebiyatından, alman kısmen orijinal buluşlardan meydana gelen - edebiyat ıstılahlarını hatırlatmak kifayet eder. Filhakıka, tespit edildiğine göre, İslâm - Şark kültür dünyasında, yalnız «be-

Eski mükelliflerde ise, ta'rif ve ıstılahlar başkadır. Meselâ. Fahrüddini -ür- Râzî, Fesahatı «kelâmın ta'kitten berî olması»; belâğati de «mütেকellimin muhataba kalbindekinin kühünü tebliğ edebilmesi» diye ta'rif ediyor ¹.

Eserde bu ta'riflerden sonra artık «kelâm» yani «lisan» ilmine değil, lisan fennine ² yani tatbikî şekline âit ıstılahlar başlıyor. Bu kısma ait ıstılah. larda da, aynı incelik ve çeşitlilik görülmektedir.

Filhakika, Şark - İslâm âleminde, sözle ve yazıyla lisanını istimali yani «kelâmı inşa» - (Garp dillerinde: composition) «kavaidi» de, görünceleri de, iyice işlenmiştir. Meselâ, memleketimizde - eski kültür dünyamızla münasebetten uzak muhitlerde yaygın bulunan bir kanaat hilâfına - amelî, «uslûp: Stilistik» kavaidi sırasında, Garp edebiyatçılarına mahsus zan edilen «période» kaideleri nin de tesbit edildiği ve klasik eserlerde buna riayet olunduğu görülür. Meselâ, Mahmud Gaylânî'nin «Menazır - ül - inşa» adlı meşhur Farsça eserinde, kelâmın umumiyetle mâlik olması lâzım gelen uç esashık vasıflardan (selâset, melanet ve letafetten) birincisini izah ederken, Arapça ve Farsçayı mukayese ederek «period» denkliği bakımından arapçada bir fıkranın yani periodun elli hatta yüz kelimeyi müteceviz olacağını, Kur'anı Kerim'den aldığı klâsik misallere istinaden beyan ettiği halde, Farsça için «2-7 kelimenin en güzel, 9-12 kelimenin câiz, ve bundan fazlasının - zaruret olmadıkça - çirkin» sayılması lâzım geldiğini, tasrih ediyor ³. Şu hale göre, nesirde selâset, yani «periodlar denkliği», başka bir ta'birle «nesirlik veznin ölçüleri» bile tesbit edilmiştir.

[Bu münasebetle şurasını hatırlamak isterim ki; henüz memleketimizde, Şark - İslâm âleminde kullanılmış yüzlerce edebiyat ıstılahlarını mufassal bir surette izah eden türkçe büyük bir eser, mevcut değildir ⁴. Bundan dolayı bu ıstılahlardan hangisinin ne zaman ve hangi müellif tarafından vaz, edildiğini ve bunun sebeplerini bilemiyoruz. Bilebildiğimiz bir şey varsa, o da umumca kullanılan ıstılahlar yanında bazı müelliflerin vazettikleri münferit şekillerin de bulunduğuudur. Meselâ, Fransızcada ki «pureté» mukabili olması lâzım gelen (Süleyman B.) in «hâlisat» ıstılahını - hulûstan farklı olmasını temin için - Arapçadaki şeklinin garabetine veya nadirliğine rağmen

[1] Fahrüddin -ü- Râzî. درایة الامجاز في نهاية الامجاز. Yıldız Kütüphanesi. Halis Ef. yazmaları, No. 5971.

[2] Müellif, buna da «İlmi kelâm» adını veriyor ve şöyle tarif ediyor: «İlmi kelâm, fesahatla söylemek ve yazmak için lâzım gelen kavaidir.» (Aynı eser, s, 73).

[3] Mahmud Geylânî, (Hâcef Cihan) مناظر الانشا: Yıldız yazmaları, Halis Ef. No 2813. «در کلام عربی يك فقره از پنجاه کلمه متجاوز باشد و گاه باشد که آن صد کلمه متجاوز باشد . . . اما فقرات کلام در پارسی از دو تا هفت کلمه احسنست و از نه تا دوازده جایزست و زاین بیشتر سبب خروجست از دایرة ملاحظت و کبر به سبیل ضرورت . . .»

[4] Bildiğime göre Manastırlı Rifat Beyin «مجامع الادب» i (İstanbul 1308) bunların en derlitoplusudur.

müellif mi vazetmiştir. Diğer cihetten, yeni aruz kitaplarında, meselâ gramer kitaplarının «kapalı» ve «açık» hece dedikleri hece nevilerine verilen «müsnet» ve «muallak» ta'birlerinin ne zaman ve kimler vazetmişlerdir, henüz bilemiyoruz.

D. Dil mükemmelliği üzerinde yeni linguistik çalışmaları

«Language» ünvanlı İngilizce eserini 1921 de neşreden danimarkah O. Jespersen'in dediğine göre, bu eserin yazıldığı tarihe kadar pozitivist linguistler arasında bu mevzua dair nazariyelerle meşgul olmak fikrine yanaşılmamıştır. Kendisi de, bundan dolayı, eserinde bu pozitivist görüşten ayrılarak dilin menşei ve terakkisi yani mükemmelliğe doğru ilerliyişi hakkında mütalaalar yürümüştür. Fakat aynı tarihte umumî linguistiğe dair pozitivist mektebine mensup bir âlimin, Fransız linguistlerinden Vendryes'in bir eseri intişar etmiştir.¹ Bunda (Dilin terakkisi) başlığını taşıyan bir fasılda dil mükemmelliği bahsine temas edilmiştir. J. Vendryes dilin daimi bir tahavvüle maruz kaldığını, buna binaen diller için statik bir mükemmellik çerçevesi çizilemeyeceğini kabul etmekle beraber, şahsan eski Yunancayı mükemmellik itibarile ülkülük bir dil telakki ediyor ve bu dilin mükemmellik vasıflarını şu yolda tasvir ve tesbit ediyor:

«Şüphesiz ki İngilizce yahut Fransızca gibi modern dillerde son derece kıvraklık, kullanışlılık ve elastiklik vardır. Hususile Fransızca vuzuhluluk itibarile kendini göstermektedir, Bununla beraber *Yunanca* ve *Lâtince* gibi dillerin bundan aşağı olduklarını kim iddia edebilir? Hatta bu diller arasında bir seçim yapılmak lâzım gelse *çelengi Yunancadan başkasına vermeğe kimin eli varabilir?* Bu dilde ilahî bir cevher vardır: İnsan bunun tadını bir defa duyunca başka her hangi bir dili tatsız yahut acı bulur. Burada bu dilin ifadesine yarayan fikirlerden bir hikmet ve bedaat mektebi, Mısırlıların kendi kitapları için söyledikleri gibi «ruhun ilâçlar hazinesi» olan edebiyatını söylemek istemiyoruz. Yunancanın yalnız dış şekli bile zihin ve ruh için emsalsiz bir zevk membaıdır. Buna karşı veznin ahengi, seslerin haleveti², kelimelerin zenginliği ikinci derecede kıymetli vasıflardan sayılabilir. Gramer sahasında Yunanca kelimelerin teşekkülünü berraklaştıran morfemlerinin keskinliği, siniaksının düşünceye bütün kıymetini veren, onun bütün dalgalanışlarına uyan ve berraklığı içinde onun bütün renk farklarını gösteren hafif kıvraklığı itibarile *bütün dillerden*

[1] J. Vendryes Le Language. Paris 1921.

[2] Görüldüğü gibi Vendryes doğrudan doğruya eski Yunancaban bahsetmekte ve onu her bakınca bütün dillerden üstün bulmaktadır. Yalnız seslerin halaveti itibarile yeni Yunancaya karşı bu üstünlüğü nasıl muhafaza ettiğini söylemiyor. Jenisch ise kitabının dördüncü bölümde, pek haklı olarak, yeni Yunancayı eskisinden üstün bulmaktadır.

*daha kıymetlidir. Bir insan düşüncesini ifade etmek için hiç bir zaman bundan daha güzel bir alet yapılamamıştır.*¹

En son zamanlarda da bildiğimize göre dil mükemmelliği gürüncesile ilişkili en yeni linguistik hareketleri olmak üzere (II inci Milletlerarası Linguistler Kongresi)nde intihap edilen ruzmame mevzularının ikincisine bağlı sual ile ilişkili cevaplar ve mütalâalar zikrolunabilir. Bu kongre 25 - 29 Agostos 1931 de Cenevre'de toplanmıştır². Umumî istişara mevzuu olan ikinci sual şu idi: «Size göre dillerin oluşunda ve gelişmesinde - hususile vahdetli dillerin meydana gelmesinde - bir taraftan tav'ilik ve şuursuzluğun, bir taraftan da irade ve düşüncenin müdahalelerinin rolü nedir? Dolayısıyla, yardımcı bir dil olarak yapma bir dilin kabulü hakkında ne düşünüyorsunuz?»

Bu Kongreye dördü birinci, on dördü de ikinci suale ait olmak üzere ayrı cevaplar gelmiş ve bunlar Kongrenin ikinci umumluk celsesinde münakaşa edilmiştir. Neticede raportör O. Jespersen'in teklifi mühim bir ekseriyetle kabul edilerek Amerikada milletlerarasılık en mükemmel yardımcı bir dilin esaslarını araştırmakla meşgul The International Auxiliary Language Association (İALA) adlı cemiyetin çalışmaları teşvik edilmesi, bu suretle tabii dillerin fevkinde sun'î bir dilin şartlarını ilimce tespit etmek mümkün olabileceği ümidi izhar edilmiştir. Cemiyetin Kongreye arzettiği resmî beyannameye göre³ 1930 senesi mart - nisan aylarında O. Jespersen'in daveti üzerine bu zatin reisliği altında bir «Lingüistik tetkikleri içtimar (Meeting of Linguistic Research)» yapılmış, buradaki linguistler Amerikada Yale üniversitesinden profesör K. Asakawa ve Columbia üniveritesinden profesör R.H. Fife'in teklifi üzerine bir milletlerarasılık dilin kat'î şeklini tesbit etmek üzere bir çalışma planı tanzim edilmiştir. Bu plân üç safhaya ayrılmaktadır:

1. *Dilin esasları* : Lojik ve psikoloji bakımından, milletlerarasılık dil problemine yaklaşma. Prefösör Sapir ve Collinson'un çizdikleri şemaye göre, daha ziyade filosofik bir etüt.

2. *Karşılaştırmalı tetkikler* : Dört milletlik dil (İngilizçe, Almanca, Fransızça, Rusça) ve dört milletlerarasılık dil üzerine. Bu seçme dillerin yapıları üzerine, gerek bütünlük hey'etleri gerek teferruatları bakımından, objektif bir tahkik.

3. *Sintezin hazırlaması* : Milletlerarasılık bir kullanışa elverişli kat'î bir dilin sintetik şemasına ait verintilerini bulmak için önceki iki tetkik safhalarının neticeleri üzerine kavrayışlı bir bakış ve tenkit.

[1] İtalik kısım bize aittir (R.)

[2] Actes du Deuxieme Congrès International de Linguistes. Paris 1933.

[3] Actes. S. 97 - 98

Birinci ve ikinci tetkik safhaları dilin hem gramerine hem de lügatlerine aittir. Ancak bir umumluk mefhumlar grameri meydana getirmek, bu suretle milletleraraslık bir dilin görüncelik şemasını çizebilmek için gramer tetkikleri öne alınmaktadır. Bu tetkikler profesör E. Sapir'in riyaseti altında başlamıştır, ve vesait buldukça ikmal edilecektir.

Cemiyet bu suretle hazırladığı esasları Milletleraraslık Linguistler Kongresine arzedecek ve Kongrenin seçeceği bir mütehassıslar heyeti bunun üzerine sonluk kararını verecektir. İşte bugün vaziyet bu merkezdedir. İkinci Kongreden sonra, Illüncü kongre 1933 eylülünde Romada içtima etmiştir. Fakat Kongredeki müzakere zabıtları henüz neşredilmemiş olduğu için arada geçen iki sene zarfında neler yapılmış olduğunu henüz bilemiyoruz.

Görüldüğü üzere dil mükemmelliği mevzuu mükemmel bir dil yapma mevzuu ile rabıtalı bulunmaktadır. Mükemmel bir dil ya büsbütün sun'i bir dil; yahut ta tabii dilin mükemmelleştirilmiş bir şekli olabilir. Şu halde bundan sonra bahsin devamı olmak üzere dil mükemmelleştirme görüncelerine geçmek tabiidir. ¹

[Bahsi burada keserken dil ve edebiyat ilmine ait olmak üzere muhitimizde gördüğüm bir yokluğu da işaret etmek isterim. Amerikadaki «Milletlerarasılık Yardımcı Dil Cemiyeti» mükemmel bir dil görüncesi kurmak maksadile umumî gramer, dolayısıyla umumî estetik esaslarını bu günkü ilim vasıta ve görgülerile araştırırken, memleketimizde de umumî dil ve edebiyat bilgilerine ait yeni el kitaplarına ehemmiyet vermek lâzımdır. Bu sahada mevcut bütün eserlerimiz eskimiştir denilebilir. Bu gün Garpte eskide «nazariyatı edebiye» dediğimiz ilim görünce ve ıstılahları - Umumî edebiyat bilgisi (Allgemeine Litaratur wissenschaft) ünvanı altında tedvin edilmektedir. ² Bütün dil ve edebiyat müntesiplerinin bu faaliyeti takip edebilmeleri lâzımdır. Esasen içinde bulunduğumuz yeni kültür inkılâbının düsturu Şark kültüründen Garp kültürüne intikal etmek değildir? Böyle yeni kültüre intikal veya kültürde inkılâp ise eski ve yeni kıymetleri karşılaştırarak onlardan yeni bir sentez çıkarmak demektir. Coğrafyalık, tarihlik ve kültürlük vaziyetimiz de bunu icap ettirmektedir.]

[1] İkinci Türk Dili Kurultayına arz edilmek üzere hazırladığım bu kısım kurultay zabıtlarında çıkmış olacaktır. (R.)

[2] Em. Ermatinger Philosophie der Literaturwissenschaft Berlin 1930
Robert Pech. Gattung, Art, Typus. Leitsätze zur Allg. Literaturwissenschaft Forschungen und Fortschritte. 1934. No: 7

A. Marouzeau Esquisse d'une terminologie grammaticale et linguistique Paris 1929